

הלכות ליל הסדר

[א] ועיין בהגה במיימוני בהלכות פסח¹ איך שכתב שמותם של מרורים בלשון אשכנז. ואמר, השורשים מן המירעטיך² אסור ליקח³, ועיין בסידרו שנכתב לקמן בע"ה⁴. פירש רש"י בפרק קמא דסוכה⁵ קלחין שורשים וכו', מעתה דוקיא דר"ת⁶ אינו, כן דקדק הגאון מוהרר"י ווילא זצ"ל⁷.

וזכורני ששמעתי, קלחין שורשים דקין, ולא גוף השורשים⁸. נמצא במרדכי ארוך⁹, מכ"ש גוף השורשים¹⁰ עכ"ל. ליישב המנהג הראשון כתבתי זה¹¹, מ"מ שמעתי שדרש מהר"י ווייל דלעיל ז"ל שאי אפשר כ"כ לאכול כזית¹² מירעטיך¹³.

[ב] ודרש, שמצוה ליתן לחרוסת רימונים וכל הפירות הנזכרים בשיר השירים¹⁴, אבל אגסים שקורין בירן אינו ידוע לו למה יתן בחרוסת, מ"מ אין לשנות המנהג¹⁵. וזכורני ששמעתי מאבי ר' משה ז"ל, הנותן אגסים בחרוסת כשיעור בתוך תפוחים ואגוזים יהא לו צבע כמו טיט, פירוש חמר, וכן ראיתי. אבל מסתמא הגאון סבר לעשותו עב זכר לטיט¹⁶, אבל לעשות לו צבע כמו טיט מסתמא זה לא מצינו בספרים¹⁷.

(חסה) היא הקודמת ברשימה במשנה פסחים ובמעלתה למצות מרור, מפני שהחסה לא היתה מצויה שם בזמן חג פסח. וראה בשו"ת חכם צבי סי' קיט ובמ"ב סי' תעג ס"ק לו.

12 דין כזית במרור מקורו במשנה פסחים פ"ב מ"ו, וכ"כ בראשונים ובשו"ע סי' תעג סע' ה וסי' תעה סע' א. ועיין בתרוה"ד סי' רמה מה שביאר בדעת הרא"ש בטעם הדבר.

¹²³⁴⁵⁶⁷נאחיה

13 מרוב חריפותה. והעירו ע"ז כמה אחרונים, ראה בשו"ת חכם צבי (שם) ובמכתב הרב הנצי"ב לבנו שנדפס במרומי שדה פסחים לט, א, וכתבו שלכן צריך לפוררו, ועי' בשו"ת אורח משפט לראי"ה סי' קכד. ועיין במ"ב סי' תעג ס"ק לו ושעה"צ ס"ק מו. 14 בתוס' פסחים קטז, א ד"ה צריך כתב כך בשם תשובת הגאונים, וכ"פ הרמ"א סי' תעג סע' ה. ועיין במנהגי מהרי"ל עמ' צא שכתב טעם נוסף לרימונים בחרוסת כדי שתהיה חמוצה זכר לתפוח, ראה בגמ' פסחים שם. וע"ע לקמן עמ' רז שכתב הטעם שנוהגים בארצנו לעשות את החרוסת מתפוחים, אגסים ואגוזים, כי פירות אלו מצויים להם.

15 המנהג לשים אגסים בחרוסת מובא כבר בפירוש של הר"ש מפלייז על הקרובה של ר"י טוב עלם, שמועתק באור זרוע סי' רנו.

16 עיין פסחים קטז, א שצריך לסמוכיה לחרוסת זכר לטיט, וכ"פ הרמ"א שם.

17 עיין בדעת זקנים מבעלי התוס' שמות יב, ח שהטעם ששמים בחרוסת שמדים ואגוזים כדי שיהיה

1 פ"ז הי"ג, אות כ.

2 = חריין, מכונה היום בטעות 'חזרת'. בהגהות מימוניות שם זיהה אותו כתמכא שבמשנה, וכ"כ מהרי"ל (צויין בהערה הבאה) בשם האגודה.

3 כ"כ בהגהות מימוניות שם אות ל בשם ר"ת ובסמ"ג עשין מא, וכ"כ בשו"ת מהרי"ל סי' נח סע' ב ובמנהגי מהרי"ל עמ' קיב שצריך להיזהר לקחת הקלח ולא השורש. וכ"פ בשו"ע סי' תעג סע' ה. וראה בתרוה"ד פסקים וכתבים סי' רמה שהביא את דעת ר"ת והסביר על פיה מדוע אין דין בריה במרור.

4 עמ' רו.

5 יג, א.

6 הובא בהגהות מימוניות שם.

7 שו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רפ. ועי"ש שלא דחה את דיוק ר"ת, אלא חילק בין השורש הגדול שנחשב כקלח ויוצאים בו יד"ח לשורשים הקטנים. וכ"כ במ"א סי' תעג ס"ק יב ובט"ז שם ס"ק ה. וע"ע בספר הלכות חג בחג על פסח עמ' שעח, שיתכן לחלק בדיוק השורשים בין החסה לחריין.

8 צ"ב האם סובר להיפך מחילוק המהר"י ווייל שהובא בהערה הקודמת, או שכוונתו לחילוק המהר"י ווייל, ויש כאן ט"ס או שכחת השמועה.

9 'ארוך' להבדיל מקיצור מרדכי של ר' שמואל שליט"ט. במרדכי לפנינו לא מצאתי.

10 יתכן שדעת המרדכי להוכיח מרש"י בסוכה ששורשים דקים כשרים למרור, וכ"ש גוף השורש.

11 באשכנז נהגו לקחת למרור חריין. למרות שחזרת

[ג] וזכורני, שהיה כורך חציה של אפיקומן במפה קטנה שהיתה נאה, ועשה תחת הסיבה שלו¹⁸.

[ד] בפותחו הא לחמא היה מגביה הקערה, ומניח מיד קודם שסיים הא לחמא¹⁹. ולא היה מכוסה כל הקערה, כדי שִׁירָאוּ המסובין, לחבב המצוה עליהם²⁰. וז"ל תשובת שאירי מהרי"ל²¹.

וכשמתחיל הא לחמא מגביה הקערה וגם אוחו מצה בידו²², ועם הגבהתה מסלק מן השולחן לגמרי²³, עד מטי לעבדים היינו, כדברי סמ"ק²⁴ שעונין עליו דברים²⁵. ולכך תהא מגולה קצת בשעה ההגדה²⁶, דאי מכוסה היא הוה כמאן דליתא, כדאשכחנא בפריסת מפה בשבת טעם שלא יראה הפת בושטו²⁷. אך כשנוטלין היין בלפיכך²⁸ נכון לכסותה משום ההוא טעמא שלא יראה הפת כו'²⁹, כן מנהג עני בדעת. מצאתי.

עשה בסידרו³⁰, שני ימזוג בשואלו מה נשתנה, מן השולחן יעקור קערה מכנה. תימה למה"ר אייזק לוי וצ"ל, אורח חיים³¹ לא כתב הכי בסדר של פסח, וז"ל ומסיר הקערה מן

בשעת ההגדה, ולא פירשו שרק מעט. מש"כ כאן שהקערה מכוסה, נראה כוונתו שהמצות שבקערה מכוסות, או שהיו נוהגים לכסות את כל הקערה.

21 שו"ת מהרי"ל סי' נח סע' ב. הכותב העיר כאן בגליון: "מצאתי" (תשובה זו).

22 במנהגי מהר"ש סי' ת כתב להגביה בהא לחמא רק את המצות, וראה במנהגי מהרי"ל עמ' קד שהביאו וכתב שמהרי"ל אמר לאחוז מצה בידו עם הגבהת הקערה, ומשמע כוונתו כדעת הפסח מעובין סי' רמה (הובא בחוק יעקב סי' תעג ס"ק לא) שיאחו הקערה ביד אחת והמצה ביד אחרת. ובשו"ע שם כתב שיגביה הקערה עם כל מה שעליה כולל המצות.

23 ברשב"ם פסחים קטו, ב ד"ה ואין עוקר ובתוס' שם ד"ה למה עוקרין כתבו שמסלקין את הקערה לסוף השולחן. וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קג, במנהגי ר"א טירנא עמ' מט ובשו"ע סי' תעג סע' ו. אולם במנהגי מהר"ש סי' ת סע' א כתב להסיר את הקערה מהשולחן, וכן כתבו כמה ראשונים, ראה בשו"ת הרא"ש כלל יד סי' ה, ועוד.

24 סי' קמד, ובהגהות שם אות ג.

25 פסחים קטו, ב.

26 וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' צה שיגלה את המצות מעט מלמעלה, וכ"פ הרמ"א סי' תעג סע' ז.

27 רא"ש פסחים פ"י סי' ג בשם ירושלמי.

28 כ"כ בטור סי' תעג ובעוד ראשונים רבים.

29 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קז, וכ"פ הרמ"א סי' תעג סע' ז.

30 לקמן עמ' ר.

31 סי' תעג.

צבעה כצבע הסיד הלבן שממנו עושים את הטיט. וכ"כ באורחות חיים בסדר ליל הפסח סי' ט, ובמאמר חמץ לרשב"ץ אות קכה.

18 ברוקח סי' רפג ובטור סי' תעג כתבו לשים את מצת האפיקומן תחת המפה זכר למשאותם צורות בשמלותם (שמות יב, לד). וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קב, ובשו"ע סי' תעג סע' ו. במנהגי מהר"ק סי' קט הגה ג ובמנהגי ר"א טירנא עמ' מח כתבו לקשור האפיקומן בתוך מפה, וכ"כ בשו"ת מהרש"ל סי' פח שנוהגים לכורכה בתוך מטפחת הידים ולהניח בין כרים וכסתות זכר למשאותם צורות בשמלותם. וראה גם בספר הנהגת מהרש"ל (שכתבם תלמידו בעל המטה משה) סי' ו שכתב הנהגת רבינו במצה הכרוכה במפה, ובספרנו אינו.

19 הראשונים כתבו להגביה הקערה מהא לחמא עד מה נשתנה, עיין בשו"ת הרא"ש כלל יד סי' ה, בטור סי' תעג, במנהגי מהרי"ל עמ' קג-קד ובשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג. וכ"פ בשו"ע שם סע' ו. כאן מבואר שלא הגביה עד סיום אמירת הא לחמא; וראה בספר 'הסדר הערוך' לרב ווינגרטן, ח"א עמ' שפד, שכוונת ספרנו להגביה רק במשפט הראשון "הא לחמא" שמזכיר את המצה, ולא כשאומר "השתא הכא" וכו'.

20 בשעת הקידוש ואמירת "לפיכך" וכו' ברור שהמצות מכוסות לגמרי כדי שלא יראו בושטן כדלקמן, וע"כ כוונתו בשעת ההגדה שהמצות היו מגולות קצת, כמבואר בשו"ת מהרי"ל שמביא כאן ובמנהגי מהרי"ל עמ' צה, קד ו-קז. וצ"ב מדוע לא כתב טעם הגילוי בגלל "לחם שעונים עליו דברים הרבה". בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רפא וברמ"א סי' תעג סע' ז כתבו שהמצות מגולות

השולחן כאילו כבר אכלו ומוזג כוס שני, וגם המיימוני³² אינו כותב הכי. וזכורני שאמר, שאלו אחר המנהג³³.

[ה] פעם אחת אחד מן המסובין³⁴ אמר בקול רם מה נשתנה, ואחרים אומרים בלחש מה נשתנה³⁵. והגאון ז"ל מתחיל בקול רם עבדים היינו, ואחרים אומרים בלחש עמו³⁶. ומעשה ברבי אליעזר אומרים כולם בקול נעים.

בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך³⁷. תימה, למה לא אמרין נמי בכאן פסח³⁸. וי"ל אי הייתי אומר פסח הייתי מסופק אם הייתי אומר ההגדה בזמן שחיתת הפסח דהוי ביום³⁹ או בזמן מצה דהוה בלילה⁴⁰, לכך אמר מצה לחוד שהיה זמנו בלילה, ולומר הגדה גם⁴¹ בלילה. וכשבא לברוך שומר הבטחתו הפסיק מעט, כדי שיאמרו כולם ברוך. וגם כשבא לדבר אחר⁴² הפסיק. וכשבא לכמה מעלות הפסיק.

וכשהתחיל כמה מעלות מגביה הכוס, עד לכפר על כל עונותינו⁴³. וכתב בסידרו⁴⁴ בשם רוקח שצריך ג"כ להגביה הכוס באמרו והיא שעמדה עד והקב"ה מצילנו מידם⁴⁵, ויראה דכיוון לסוד כוס ישועות אשא וכו'⁴⁶. ואמר לי, כל אדם צריך להגביה הכוס באמרו והיא שעמדה וכו', אע"פ שאינו יודע הסוד, וכיוון למה שכיוון הרוקח⁴⁷. מצאתי ברקנט פרשת בשלח⁴⁸, אל יהי מהרהר למי מתכוון, רק לאביו שבשמים⁴⁹.

שמונחים ממש לפניך.

41 כלומר, גם הגדה.

42 לפיסקה בהגדה 'דבר אחר ביד חזקה שתים' וכו'. בכת"י: לד"א.

43 מקור יחידי למנהג זה.

44 לקמן עמ' רג.

45 וכ"כ השל"ה (מסכת פסחים ב, ד ד"ה וכשמברך), הביאו המ"א סי' תעג ס"ק כז ובמ"ב שם ס"ק עג.

46 בפירוש הרוקח להגדה של פסח מהדורת הרב הרשלר תשמ"ד עמ' עז כתב: "וראיתי אני אלעזר הקטן את אבא מרי רבינו יהודה ב"ר קלונימוס, שהיה מגביה את הכוס בבכא והיא שעמדה לאבותינו ולנו, עד הקב"ה מצילנו מידם. ושאלתי את פיו, ואמר לי מנהג אבותינו כן הוא, לפי שהוא מדבר בהצלה, וכתוב כוס ישועות אשא". וראה גם בדרשת הרוקח לפסח עמ' 99-100.

47 ראה על כוונה בתפילה על דעת גדול הדור או מתקן הנוסח בחתם סופר עה"ת פרשת שמות ד"ה ואמרו לי מה שמו ובפרשת משפטים ד"ה ועבדתם את ה' אלוהיכם, ובשו"ת חתם סופר או"ח סוף סי' טו 48 שמות טו, כו, בשם הרוקח.

49 נראה שהכותב מעיר שדברי רבינו אינם נכונים ע"פ הרקנאטי. ויתכן שיש לחלק, שהרקנאטי דן לגבי כוונת הזכרת שם שמים בברכה, ומי שאינו מבין את הכוונות העליונות צריך לכוון בפשטות כדי לא לקלקל, אבל כאז לא גורע אם יכוון למה שכיוון הרוקח.

32 הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב.

33 במנהגי מהרי"ל עמ' קד-קה, בשו"ת מהר"י וויל סי' קצג עמ' רפ ובמנהגי ר"א טירנא עמ' מח-מט מבואר שסילוק הקערה קודם למזיגת כוס שני.

34 משמע שלא דוקא בנו, וראה במשנה פסחים קטז, א ובטושו"ע סי' תעג.

35 משמע ש"מה נשתנה" הינו חלק מנוסח ההגדה שצריך לומר, ולא רק שאלת הבן, וראה בספר 'הסדר הערוך' לרב ווינגרטן פרק ע עמ' תג. וכן משמע במנהגי מהרי"ל עמ' קה, שכתב לומר מה נשתנה בניגון יפה לשבח לאדון הכל.

36 בגמ' פסחים קטז, ב משמע שבבית רב יוסף ורב ששת הם אמרו את ההגדה ואחרים יצאו יד"ח מדין שומע כעונה, וכן משמע ברמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב. כאן מבואר שיש אחד שקורא בקול רם, כעין חזן, וכולם אמרו בלחש ולא סמכו על שמיעתם. 37 הגדה של פסח, ע"פ המכילתא בא פרשה יז.

38 בשיבולי הלקט סי' ריח כתב שבזמן שביהמ"ק בנוי מזכירים גם את הפסח, וראה במכילתא דרשב"י פרק יג פס' ח.

39 בכמה ראשונים ביארו את השאלה שבמכילתא "יכול מבעוד יום" בגלל שאז זמן שחיתת הפסח, ראה בכלבו סי' נא, בשבלי הלקט סי' ריח, בפירוש הריטב"א להגדה, ועוד.

40 בתרוה"ד סי' קלז באר ש"מונחים לפניך" הכוונה לזמו שראוי לאכול המצה והמרור. ואיז הכוונה בזמו

וכשומר מצה זו מגביה הפרוסה⁵⁰, וכמדומה לי הטעם משום דהפרוסה דומה לעני⁵¹.

[ו] ודרש ועושה הלכה למעשה, והיה מברך המוציא על השלימה. והיה בוצע השלימה באמצע מעט כאילו כלתה ברכת המוציא, ומ"מ לא היה מפריד לגמרי, ואח"כ מהפך חודו של פרוסה כנגדו ומברך על הפרוסה על אכילת מצה, ובוצע משתיהן יחד, כמו שכתוב בסידרו⁵².

כתב בספרו⁵³. ודרש, ואוכל מכל אחת כזית אחד⁵⁴. וטוב לבלוע השני זיתים יחד⁵⁵, אבל אם ילעוס מעט מעט עד דהוו שני זיתים ובולע בפעם אחת, בזה אין נפקותא⁵⁶. וגם אפיקומן צריך לבלוע כזית⁵⁷ בפעם אחת.

כתב בספרו⁵⁸. ושיעור כזית חצי ביצה⁵⁹, כן מוכח ביומא⁶⁰ ובכריתות⁶¹. ועשה מלח על המצות בליל פסח⁶². לשנה אחרת לא עשה מלח על המצות⁶³, ואמר שהוא ליל שימורים⁶⁴. מצאתי באו"ח בסימן תפ"ח⁶⁵, אי משום מצה שאין בה מלח⁶⁶, וצריך בשש⁶⁷, ליטבל במלח, וכן הוא לשון הירושלמי⁶⁸ וטמיש ליה במילחא. ונמצא

מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רפב ובמנהגי ר"א טירנא עמ' נא, וכ"פ בשו"ע סי' תפו. ודעת הרמב"ם הלכות שבת פ"ח הלכה ה' והלכות עירובין פ"א הלכה ט לגבי גרונרת שהיא כשליש ביצה, וממילא כזית פחות משליש ביצה. 60 פ, א.

61 יד, א. וכוונתו שכך מוכח מהשוואת הגמ' ביומא לגמ' בכריתות לגבי שיעור בית הבליעה. ראה בתוס' חולין קג, ב ד"ה חלקו, ובתוס' יומא שם ד"ה ושיעורו.

62 בשעת ברכת המוציא, וכ"כ הראב"ה ח"ב סי' תקכה ובמנהגי מהר"ש סי' רפז סי' ב. וכ"פ בשו"ע סי' תעה סע' א.

63 וכ"פ הרמ"א שם, בגלל שפת נקיה אינו צריכה מלח. ועיי"ש במ"ב ס"ק ד טעם נוסף.

64 שמות יב, מב. ובפסחים קט, ב בסוגית זוגות דרשו "לילה המשומר מן המזיקין". וע"ע בשו"ע סי' תפז סע' א ומ"ב ס"ק ט לגבי ברכת מעין שבע, ברמ"א סי' תפב סע' ב לגבי פסוקי רחמים שבק"ש על המטה, וברמ"א סי' תפ לגבי פתיחת הדלת בליל הסדר. בטעם המלח על הפת ראה בתוס' ברכות מ, א ד"ה הבא בשם המדרש וברמ"א סי' קסז סע' ה שברית המלח מגינה מהפורענות, ולפי זה מובן הכתוב כאן לגבי ליל הסדר. 65 לפנינו בסי' תעה.

66 נהגו שלא לשים מלח בעיסת המצה, ראה בספר המנהיג הלכות פסח מהדורת רפאל עמ' תנא-תנב, שיבולי הלקט סדר פסח סי' ריא, כלבו סי' מח ואגור סי' תשסב. וראה בטור וב"י סי' תנה, ובשו"ע וברמ"א שם סע' ה.

67 עיכוב בשביל המלח, ראה ברכות מ, א.

68 בירושלמי לפנינו אינו, וראה בהגהות והערות בטור השלם (מכוז ירושלים) הערה ז.

50 במנהגי מהר"ש סי' רפז סע' ו ובמנהגי מהר"ל עמ' קו כתבו להגביה השלימה. בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רפא כתב להגביה את הפרוסה, וכ"פ הרמ"א סי' תעג סע' ז. 51 ראה פסחים קטו, ב.

52 לקמן עמ' רד, ועיי"ש שכתב כן בשם ר"י מבעלי התוס' שכך נהג, כדי שיראה שברכת המוציא נאמרה רק על השלמה. ועיי"ש מה שצויין מקורות למנהג זה. 53 תרוה"ד סי' קלט.

54 כ"כ הרא"ש פסחים פ"י סי' ל, וכ"כ במנהגי מהר"ל עמ' קט ובשו"ע סי' תעה סע' א. וראה לקמן עמ' רה שדן על טעם הדבר.

55 כלשונו של תרוה"ד שם (לגבי לבלוע כזית בפעם אחת, ולא דן שם לגבי בליעה בבת אחת בשני כזיתים ובאפיקומן) שיש בכך "מצוה מן המוכחר", "מצוה", ולא דין גמור. וכ"פ הרמ"א סי' תפו לבלוע בבת אחת כזית. ועיי"ן במ"ב סי' תעה ס"ק ט שאין צריך לבלוע בבת אחת את שני הזיתים, אלא רק להכניסם ביחד לפיו. אמנם יש אחרונים שסוברים שעדיף גם לבלוע את שני הזיתים בבת אחת, ראה בחיי אדם כלל ק"ל הסדר בקצרה סע' ט.

56 כלומר, שגם כך נחשב לו כאכילה אחת. ועיי"ש בתרוה"ד שבשלושה זיתים על כרחך רק אם ילעס והמצה תהיה מרוסקת אפשר לבלוע בבת אחת.

57 מבואר שדי בכזית אחד לאפיקומן, וכ"כ במנהגי ר"א טירנא עמ' נג. וראה במנהגי מהר"ל עמ' קטו שלכתחילה יאכל שני כזיתים, וכ"כ בחידושי מהר"ז בינגא פסחים פרק י בהגהות אות יד.

58 תרוה"ד סי' קלט ע"פ המרדכי, וכ"כ בפסקים וכתבים סי' כו.

59 וכ"כ במנהגי מהר"ל עמ' פא, קט, קיא, בשו"ת

בדרשות שארי מהרי"ל⁶⁹ דמצה בליל פסח אין צריך בשש משום חיוב מצוה⁷⁰.
וזכורני, בליל פסח כשאכל מצה של מצוה⁷¹ היה מהפך ראשו לצד שמאלו מעט
למטה⁷², ועיניו למעלה מעט⁷³, והיה יושב (במוראה) [במורא] כמלך⁷⁴.
וזכורני, שהיו מקצת אנשים המדקדקים על צורכי ציבור באושרין שעושין תשע מצות
בערב פסח, משום אם נעשה ספק לחבירו במצוה שלו⁷⁵ נתן לו השלוש מצות, ואין דרכם
לאפות מצות בליל שני⁷⁶.

וז"ל תשובת שארי מהרי"ל זצ"ל⁷⁷.
כשנשברה או נאבדה אחת מן המצות, אם נאבדה נכון לאפות אחרות משום אסמכתא
דשלוש מעישרון⁷⁸. ועוד דזימנין ליכא שימור גמור לשאר המצות, וצריך שימור לישא⁷⁹ מצת
מצוות, וזימנין נעשה ע"ג גויות וקטנים. ואם הקילו רבותי לענין אפיקומן⁸⁰ שהוא זכר
בעלמא⁸¹, לא נקל לעניין לצאת ידי מצה דאורייתא. אבל אם נשברה אחת, דנתי לפני מורי
ז"ל⁸² ליקח אותה במקום השבורה, ומקצה לאפיקומן כיון דבלאו הכי בוצעין אחת. ואפילו
אם היתה שלישית, משום הקדמת סימן אב"ג⁸³ לא יאפה אחרת⁸⁴. והודה מורי לדברי.
וראיתי שנוטל שני זיתים מרור בטיבול ראשון⁸⁵, ויטבול בחרוסת⁸⁶. ונתן לכל בני

מהרי"ל עמ' פט. הכותב העיר כאן בגליון: "מצאתי"
(תשובה זו).

78 עשירית האיפה, שהוא שיעור חלה. ראה על מנהג
זה ברא"ש פסחים פ"י סי' ל' ובטור סוף סי' תעה. וכ"כ
במנהגי מהרי"ל עמ' סג, פט וברמ"א שם סע' ז.

79 עיי"ש בשו"ת המהרי"ל מהדורת מכון ירושלים
שברוב הגירסאות כתוב: לשם.

80 ראה בשו"ע סי' תעז סע' ב.

81 אמנם יש ראשונים שסוברים שהיא המצה העיקרית,
ראה ברשב"ם פסחים קיט, ב ד"ה אין מפטירין.

82 מהר"ש, ראה במנהגי מהרי"ל עמ' פט-צ.

83 מנהג סימן המצות הובא ברא"ש פסחים פ"י סי'
ל' וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' סג, פט, וברמ"א סי'
תעה סע' ז.

84 וכ"פ הרמ"א שם.

85 יתכן שט"ס וצ"ל שני, שהרי כבר קדמו טיבול
הכרפס. ויתכן שכוונתו לטיבול ראשון מבין שני
הטיבולים למרור ולכורך.

86 שלושה חידושים כאן: א. טבל בחרוסת גם את
הכורך. וראה מה שדנו בזה במנהגי מהר"ש סי'
שצח סע' ח, במנהגי מהרי"ל עמ' קיג-קיד, בשו"ת
מהרי"ל סי' נח סע' ב ובמנהגי ר"א טירנא עמ' נב.

בשו"ע סי' תעה סע' א פסק לטבול בחרוסת,
וברמ"א שם כתב שאין לטבולו. ב. טבל את המרור
בחרוסת לפני הברכה, וכ"כ בשו"ת מהר"י ווייל סי'
קצג ומהר"י מינץ שמוכא לקמן עמ' ריד (בדפוס)
נדפס בחלק יו"ד בהוספות עמ' 107. וכ"פ בשו"ע

69 מנהגי מהרי"ל עמ' קי.

70 לצאת ידי חובה במצה שאין עמה תערובת טעם
אחר כלל (שו"ע הרב, סי' תעה סע' י).

71 צ"ב כוונתו, שהרי מסיבים גם בארבע כוסות.
ואולי כוונתו להוציא משאר מצות שאוכל בלילה.

72 משמע שדי בהסבת הראש וא"צ הסבת הגוף.
וראה במ"ב סי' תעב ס"ק ז, ובספר 'הלכות חג בחג'
לרב קארפ הלכות פסח עמ' תפא-תפג.

73 יתכן שטעמו כדרך המסתכל לשמים, וראה בטור
ובב"י סי' צה על כיוון העיניים בשעת התפילה [ועי'
בספר 'עולם כמנהגו נוהג' לפרופ' יצחק זימר עמ'
72-78].

74 וכ"כ הרמב"ם בפירוש המשניות פסחים פ"י
מ"א, שמסיבים כדרך בני מלכים.

75 מצת מצוה נקראה בשם 'מצוה', ראה לעיל עמ'
קסח, קעה, קפא.

76 של גלויות, אלא לאפות מערב פסח גם בשביל לילה
שני. לכן אפו שש מצות בשביל עצמם, ומ"מ בגלל
שהלילה השני אינו מצוה דאורייתא כלילה ראשון, וגם
יש שנהגו לכתחילה לאפות בלילה השני, לכן אפו
לחבריהם רק עוד שלוש מצות ללילה הראשון, ולא
טרחו לאפות עוד שלוש מצות שמא יצטרך חבירו
בלילה השני. לגבי אפיית מצות לליל שני עיין ברוקח
סי' רפא ובטור סי' תנח בשם ה"ר יהודה הכהן שעדיף
לאפות בליל שני בגלל שחביבה מצוה בשעתה, וראה
במנהגי מהר"ל עמ' עב ו-עה שלא הכריע בדבר.

77 שו"ת מהרי"ל סי' נח סע' ג. הובא גם במנהגי